

THE ASSESSMENT OF ENVIRONMENTAL AWARENESS AND COMPARISON OF PRO-ENVIRONMENTAL ATTITUDES AMONG THE ORGANIC AND CONVENTIONAL FARMERS IN GRAJEWO'S COUNTY

Summary

The aim of the thesis is to assess and compare the environmental awareness of farmers who run their farms with organic methods with conventional way in Grajewo's county. Additional area examined in the thesis concerns the assessment of pro-environmental attitudes which are represented by both groups of farmers. Research results show that farmers who lead their farms with organic methods represent higher level of environmental awareness. The research proves also that attitudes declared by the farmers do not always translate into real actions. Farmers decide to act organically because of economic considerations, not because of the environment protection. It is necessary to take actions that would increase level of environmental awareness of farmers in order to limit negative practices in agriculture. Both solid ecological education connected with knowledge dissemination of ecological production methods would limit negative influence of agriculture activities on environment.

OCENA ŚWIADOMOŚCI EKOLOGICZNEJ ORAZ POSTAW PROŚRODOWISKOWYCH WŚRÓD ROLNIKÓW EKOLOGICZNYCH I KONWENCJONALNYCH W POWIECIE GRAJEWSKIM

Streszczenie

Celem pracy była ocena oraz porównanie świadomości ekologicznej rolników gospodarujących metodami ekologicznymi i konwencjonalnymi na terenie powiatu grajewskiego, jak również ocena postaw prośrodowiskowych reprezentowanych przez rolników obu badanych grup. Z przeprowadzonych badań wynika, że wyższy poziom świadomości ekologicznej reprezentują rolnicy gospodarujący metodami ekologicznymi. Badania dowodzą również, że deklarowane przez rolników postawy wobec środowiska nie zawsze przekładają się na rzeczywiste zachowania, zaś rolnicy decydujący się na ekologiczny sposób gospodarowania często mają na uwadze względy ekonomiczne, nie zaś dobro środowiska. Wyniki badań skłaniają do wniosku, iż należy podejmować działania zmierzające do podniesienia poziomu świadomości ekologicznej producentów rolnych, celem ograniczenia stosowania negatywnych praktyk w rolnictwie. Rzetelna edukacja ekologiczna rolników, połączona z propagowaniem wiedzy na temat ekologicznych metod produkcji rolnej pozwoliłyby skutecznie ograniczyć ujemny wpływ działalności rolniczej na środowisko.

1. Wprowadzenie

Rolnictwo wywiera bardzo istotny wpływ na środowisko naturalne, ponieważ bezpośrednio wykorzystuje jego zasoby w procesach produkcji. Liczne zagrożenia ekologiczne na terenach użytkowanych rolniczo są wynikiem nadmiernej intensyfikacji produkcji rolnej, która za cel główny stawia uzyskanie jak największych plonów, kosztem eksploatacji środowiska naturalnego. Wiele szkód wyrządzanych przyrodzie wynika z braku fachowej wiedzy rolników na temat prawidłowych metod uprawy roli, niewłaściwego stosowania i przechowywania nawozów oraz chemicznych środków ochrony roślin, czy też nieprawidłowego zagospodarowania odpadów i ścieków powstających na terenie gospodarstwa. Niedostateczna świadomość zagrożeń środowiskowych wśród wielu rolników, brak zainteresowania z ich strony problematyką ekologiczną, jak również słabo rozwinięta infrastruktura na obszarach wiejskich (brak sieci kanalizacyjnej i wysypisk śmieci), stanowią istotną barierę dla realizacji celów zrównoważonego rozwoju na terenach wiejskich. Konieczne staje się podejmowanie działań mających na celu ograniczenia negatywnych praktyk stosowanych w rolnictwie, czemu służy propagowanie ekologicznych metod produkcji rolnej [1].

W ekologicznym sposobie gospodarowania wykorzystuje się przyjazne środowisku praktyki rolnicze oparte na ściśle

określonych kryteriach rolnictwa ekologicznego. Kryteria te zostały opracowane i zatwierdzone przez Międzynarodową Federację Rolnictwa Ekologicznego IFOAM oraz zawarte w obowiązującym rozporządzeniu UE 834/2007 w sprawie produkcji ekologicznej i znakowania produktów ekologicznych. Stanowią one zbiór zasad szczegółowo określających metody uprawy roślin i chowu zwierząt w gospodarstwach ekologicznych, przetwórstwa surowców eko-rolniczych oraz znakowania produktów przeznaczonych do obrotu. Wymogi gospodarowania ekologicznego, wynikające z przyjętych kryteriów, podlegają stałej kontroli, a dostosowanie się do nich jest warunkiem koniecznym uzyskania certyfikatu, uprawniającego do znakowania i zbytu produktów określanych mianem „ekologicznych” [14, 19].

Propagowanie zasad zgodnych z wymogami rolnictwa ekologicznego ma kluczowe znaczenie w ograniczeniu negatywnego wpływu działalności rolniczej na środowisko naturalne. Stosowanie właściwych metod uprawy ziemi (płodozmian o wieloletniej rotacji, płytkie zabiegi agrotechniczne), wykorzystywanie nawozów organicznych i naturalnych metod ochrony roślin, dbanie o zapewnienie dobrych warunków chowu zwierząt gospodarskich, dążenie do utrzymania jak największej bioróżnorodności, jak również dążenie do zrównoważonej produkcji roślinnej i zwierzęcej, to tylko niektóre z licznych założeń rolnictwa ekologicznego [12]. Należy przy tym zaznaczyć, że od jakości

środowiska na obszarach wiejskich zależy również jakość i bezpieczeństwo produkowanych produktów rolnych. Pozytywny wpływ ekologicznej produkcji rolnej na środowisko przekłada się również na wysoką jakość odżywczą i sensoryczną żywności z rolnictwa ekologicznego. O wysokiej jakości tego typu żywności decyduje bowiem konieczność przestrzegania przez producentów i przetwórców ekologicznych zasad obowiązujących w rolnictwie ekologicznym. System kontroli i certyfikacji na każdym z etapów powstawania produktu ekologicznego (wytwarzanie, przetwarzanie, przechowywanie i obrót produktu) jest gwarancją wysokiej jakości żywności pochodzącej z produkcji ekologicznej [13, 14].

W Polsce wyraźny wzrost zainteresowania ekologicznym sposobem gospodarowania nastąpił dopiero po integracji z Unią Europejską. Wspólna Polityka Rolna UE pozwoliła na znaczne wsparcie finansowe rolnictwa ekologicznego w ramach realizacji Programu Rolno-środowiskowego, będącego jednym z elementów Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW) [6]. Z danych Głównego Inspektoratu Jakości Handlowej Artykułów Rolno-spożywczych wynika, że zainteresowanie ekologicznymi metodami produkcji wśród rolników w Polsce stale wzrasta. Na koniec 2009 roku gospodarstwa ekologiczne prowadziło 17 478 producentów rolnych, co w porównaniu z rokiem 2008 stanowi wzrost liczby gospodarstw ekologicznych o około 15%. Dla porównania, w roku 2008 działalność w zakresie rolnictwa ekologicznego prowadziło 15 206 producentów, co stanowi wzrost liczby rolników ekologicznych o ponad 25% w porównaniu z rokiem 2007 [15].

Biorąc pod uwagę znaczny wzrost zainteresowania producentów rolnych ekologicznymi metodami produkcji, warto przyjrzeć się bliżej reprezentowanym przez rolników poglądom i działaniom, ponieważ to ich fachowa wiedza, świadomość oraz wrażliwość ekologiczna powinny stanowić największą motywację do zmiany sposobu gospodarowania na bardziej przyjazny środowisku.

2. Materiał i metody

Praca ma na celu ocenę oraz porównanie świadomości ekologicznej rolników gospodarujących metodami ekologicznymi i konwencjonalnymi na terenie powiatu grajewskiego. Dodatkowe zagadnienia poruszone w pracy dotyczą oceny postaw prośrodowiskowych reprezentowanych przez rolników obu badanych grup.

Według przyjętej hipotezy badawczej, wyższego poziomu świadomości ekologicznej oraz zachowań prośrodowiskowych należy spodziewać się w grupie rolników ekologicznych, co wynika z charakteru prowadzonej przez nich produkcji. Zbadanie powyższej hipotezy pozwoli ocenić, w jakim stopniu wybór ekologicznych metod gospodarowania jest związany z poziomem świadomości ekologicznej i postawami reprezentowanymi przez badaną grupę producentów rolnych.

Materiał źródłowy stanowią dane uzyskane na podstawie badania ankietowego. Badaniem objęto 100 respondentów z powiatu grajewskiego, z czego 50 osób stanowili rolnicy prowadzący gospodarstwa ekologiczne, zaś kolejne 50 osób rolnicy prowadzący gospodarstwa konwencjonalne. Rolników ekologicznych wybrano na podstawie listy adresów gospodarstw ekologicznych, udostępnionej przez Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Grajewie. Wybór rolników konwencjonalnych polegał na doborze dogodnym, opartym głównie na możliwościach logistycznych.

Badania ankietowe przeprowadzone zostały w okresie od września 2008 roku do lutego 2009 roku. Ankiety miały charakter anonimowy, a ich wypełnienie było dobrowolne. Każdy respondent został na wstępie poinformowany o tym, jaki jest ogólny cel prowadzonych badań. Do każdego rozmówcy zwrócono się również z prośbą o jak największą autentyczność i szczerą wypowiedź celem uzyskania jak najbardziej wiarygodnych danych. W większości przypadków badanie respondentów miało charakter wywiadu bezpośredniego. Dzięki temu możliwe było uzyskanie rzetelnych odpowiedzi na pytania dotyczące świadomości ekologicznej oraz postaw reprezentowanych przez rolników. Przeprowadzone wywiady pozwoliły również na zdobycie własnych spostrzeżeń i uwag odnośnie stanu środowiska przyrodniczego na badanym terenie, jak również rzeczywistego zainteresowania rozmówców problemami ekologii, co miało istotne znaczenie z punktu widzenia celu pracy.

3. Wyniki badań

Wyniki dotyczące różnic w opiniach rolników gospodarujących w sposób ekologiczny i konwencjonalny na temat wielu kwestii środowiskowych przedstawiono za pomocą wykresów słupkowych, które obrazują w sposób porównawczy uzyskane wyniki badań ankietowych. W celu właściwej ich interpretacji użyto następujących oznaczeń:

- - wyniki badań rolników ekologicznych
- - wyniki badań rolników konwencjonalnych

Pytania zadawane respondentom dotyczyły zagadnień związanych z wpływem działalności rolniczej na środowisko naturalne. Sprawdzone wiedzę respondentów na temat rolniczych źródeł zanieczyszczenia terenów wiejskich oraz zbadano określone zachowania i postawy rolników wobec środowiska. Odpowiedzi udzielone przez respondentów dostarczyły szeregu informacji, które pozwoliły na ocenę i porównanie poziomu świadomości ekologicznej wśród obu badanych grup rolników. Zbadano również, w jakim stopniu wybór ekologicznych metod gospodarowania, wpływa na postawy rolników wobec środowiska oraz ich zainteresowanie problemami ekologii na terenach użytkowanych rolniczo.

Z informacji, jakie zamieszczone zostały w metryczce dołączonej do kwestionariusza ankiety wynika, że struktura wiekowa respondentów ekologicznych i konwencjonalnych była do siebie zbliżona. W obu badanych grupach ponad połowę ankietowanych stanowiły osoby w wieku od 31 – 50 lat. W badaniu najmniej licznie uczestniczyli młodzi rolnicy poniżej 30 roku życia. Wśród ankietowanych przeważały osoby z wykształceniem średnim (54% - rolnicy ekologiczni, 42% - rolnicy konwencjonalni). Osoby z wykształceniem wyższym stanowiły mniejszość, przy czym większa ich liczba występowała w grupie respondentów ekologicznych (18%) niż konwencjonalnych (8%). Wykształcenie zawodowe reprezentował co trzeci rolnik konwencjonalny (32%) i co piąty rolnik ekologiczny (20%). Dla zdecydowanej większości respondentów konwencjonalnych (86%) praca w gospodarstwie rolnym stanowiła jedyne źródło utrzymania, podobna sytuacja dotyczyła 60% rolników ekologicznych. Inne, pozarolnicze źródła dochodu posiadało 36% gospodarzy ekologicznych i zaledwie 12% gospodarzy konwencjonalnych.

Uzyskane wyniki badań wskazują na znaczące różnice w wielkości badanych gospodarstw ekologicznych i kon-

wencjonalnych. Średnia powierzchnia gospodarstw konwencjonalnych wynosiła ponad 30 ha, natomiast gospodarstw ekologicznych około 19 ha. Kolejna znacząca różnica dotyczyła obsady zwierząt gospodarskich w obu badanych typach gospodarstw. W gospodarstwach ekologicznych obsada bydła i trzody chlewnej nie przekraczała 30 sztuk, natomiast w prawie co trzecim badanym gospodarstwie konwencjonalnym (28%) pogłowie bydła liczyło ponad 30 sztuk. Różnice w pogłowie trzody chlewnej były mniejsze, ponieważ tylko w kilku badanych gospodarstwach konwencjonalnych prowadzono jej chów na szerszą skalę (10% gospodarstw - obsada powyżej 30 sztuk). Biorąc pod uwagę wielkoobszarowość oraz dużą obsadę zwierząt w wielu badanych gospodarstwach konwencjonalnych, należy tym bardziej przywrzeć się środowiskowym aspektom produkcji rolnej prowadzonej w gospodarstwach tego pokroju.

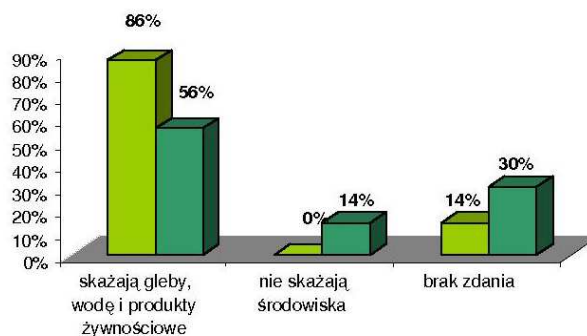
Istnieje kilka sfer działalności rolniczej, które w wyraźny sposób ujawniają postawy rolników wobec środowiska naturalnego. Sfery te dotyczą m.in. rodzaju stosowanych w produkcji rolnej nawozów i preparatów chemicznych w ochronie roślin oraz przestrzegania okresu ich karencji. Jak wynika z przeprowadzonych badań, w żadnym z ankietowanych gospodarstw ekologicznych nie stosowano nawozów syntetycznych ani chemicznych środków ochrony roślin, co było uwarunkowane koniecznością dostosowania się do przyjętych wymogów produkcji ekologicznej. W badanych gospodarstwach konwencjonalnych na szeroka skalę, obok nawożenia organicznego (96%), stosowano również nawożenie mineralne (92%). Dwa gospodarstwa z tej grupy (4%) nie stosowały żadnych nawozów, ponieważ znajdowały się w okresie przestawiania na metody ekologiczne.

Zaniepokojenie budzi fakt, jak powszechne zastosowanie znajdują w gospodarstwach konwencjonalnych chemiczne środki ochrony roślin, zwłaszcza preparaty o działaniu chwastobójczym (90% gospodarstw) oraz owadobójczym (74% gospodarstw). Warto w tym miejscu wspomnieć o niewielkiej wiedzy rolników konwencjonalnych, jak też niewystarczającej wiedzy rolników ekologicznych na temat mechanicznych i biologicznych metod ochrony roślin, co zaobserwowano na podstawie bezpośredniego wywiadu z rolnikami.

Ze stosowaniem chemicznych środków ochrony roślin ściśle wiąże się konieczność przestrzegania przez rolnika okresu karencji jako wymogu koniecznego dla zapewnienia bezpieczeństwa zdrowotnego żywności. Pojęcie okresu karencji zostało właściwie zdefiniowane przez większość respondentów ekologicznych (88%) i konwencjonalnych (90%), jednakże w obu badanych grupach znalazło się kilku rolników, nieznających poprawnej jego definicji, którzy w konsekwencji twierdzili, że nie przestrzegają okresu karencji w swoim gospodarstwie.

Biorąc pod uwagę duży stopień chemizacji produkcji rolnej w gospodarstwach konwencjonalnych zbadano, jaki stan wiedzy prezentują rolnicy obu badanych grup na temat skutków stosowania nawozów syntetycznych oraz chemicznych środków ochrony roślin. Wyniki badań wskazały na znaczne różnice w opiniach rolników ekologicznych i konwencjonalnych. Zdecydowana większość respondentów ekologicznych (86%) była świadoma zagrożeń, jakie dla środowiska niesie stosowanie nawozów mineralnych. Świadomość taką posiadało tylko 56% badanych rolników konwencjonalnych, przy czym część osób z tej grupy podkreślała, że tylko intensywne nawożenie mineralne może

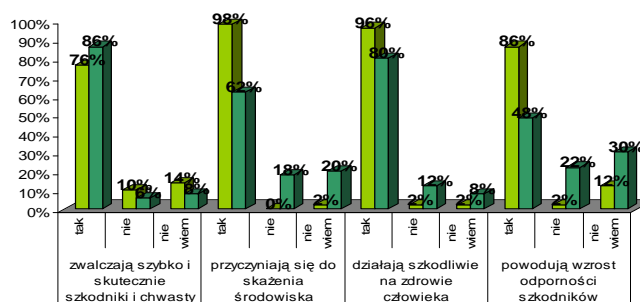
przyczynić się do skażenia komponentów środowiska. Niepokojąco przedstawia się sytuacja, w której blisko połowa (44%) badanych rolników konwencjonalnych nie dostrzegała zagrożeń związanych ze stosowaniem w rolnictwie nawozów syntetycznych lub nie ma zdania na ten temat. Niezadowolający jest również fakt, że w grupie rolników ekologicznych znalazły się osoby (14%) o niedostatecznej świadomości zagrożeń wynikających ze stosowania takich nawozów w rolnictwie (rys. 1).

Rys. 1. Pogląd rolników na temat wpływu nawozów syntetycznych na środowisko

Fig. 1. Farmers' view on the impact of synthetic fertilizers on the environment

Opinie udzielone przez respondentów na temat skutków stosowania chemicznych środków ochrony roślin również wskazują na znaczne różnice w poziomie wiedzy rolników ekologicznych i konwencjonalnych na ten temat. Niemal wszyscy respondenci ekologiczni byli świadomi zagrożeń środowiskowych i zdrowotnych, wynikających ze stosowania preparatów chemicznych w ochronie roślin. Niestety, co piąty rolnik konwencjonalny nie dysponował wystarczającym poziomem wiedzy na ten temat. Jeszcze większa liczba respondentów konwencjonalnych (38%) nie zdawała sobie sprawy z ich negatywnego wpływu na środowisko naturalne. Większość rolników obu badanych grup potwierdziła skuteczność środków chemicznych w zwalczaniu chwastów i szkodników roślin, przy czym zdecydowana większość respondentów ekologicznych (86%) podkreślała, że regularne stosowanie preparatów chemicznych przyczynia się do wzrostu odporności szkodników i chwastów na ich działanie. Tego samego zdania była niespełna połowa (48%) rolników konwencjonalnych (rys. 2).

Rys. 2. Pogląd rolników na temat skutków stosowania chemicznych środków ochrony roślin

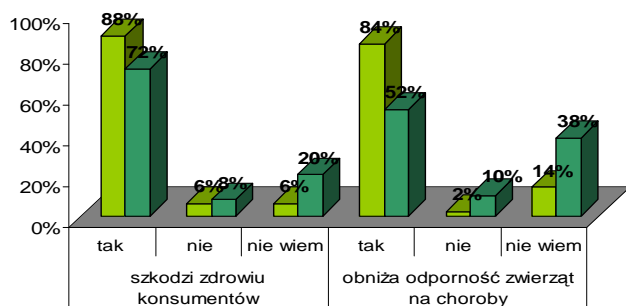
Fig. 2. Farmers' view on the effects of the use of chemical pesticides

Inną, bardzo istotną sferą działalności rolniczej, która bezpośrednio decyduje o jakości produkowanych płodów rolnych, jest sposób żywienia zwierząt gospodarskich oraz dbanie o ich kondycję i zdrowie. Jak wynika z przeprowadzonych badań, w większości ankietowanych gospodarstw ekologicznych, nastawionych na produkcję zwierzęcą (12% badanych gospodarstw ekologicznych prowadziło wyłącznie produkcję roślinną), bydło oraz trzoda chlewna karmione były paszami pochodzącymi wyłącznie z własnego gospodarstwa (76%). Sytuacja wyglądała odwrotnie w przypadku gospodarstw konwencjonalnych, wśród których aż 70% stosowało w żywieniu zwierząt poza własnymi paszami również pasze kupowane z zewnątrz.

W żadnym z badanych gospodarstw ekologicznych nie stosowano antybiotyków w żywieniu zwierząt, ponieważ praktyka ta jest zakazana w ekologicznej produkcji rolnej. Z kolei w blisko połowie badanych gospodarstw konwencjonalnych (46%) zwierzętom podawane były antybiotyki, przy czym część respondentów z tej grupy przyznała, że stosowała antybiotyki tylko w przypadku koniecznym, tj. w przypadku choroby zwierzęcia.

Większość respondentów ekologicznych (88%), jak też znaczna część respondentów konwencjonalnych (72%) była świadoma zagrożeń zdrowotnych spowodowanych stosowaniem antybiotyków w żywieniu zwierząt gospodarskich. Zagrożenia te wynikają z faktu, że w surowcach pochodzących od zwierząt, którym podawane są antybiotyki, mogą znajdować się pozostałości lub pochodne tych związków, niebezpieczne dla zdrowia konsumentów. Niezadowolone budzi jednak fakt, że wśród badanych rolników ekologicznych znalazły się osoby nie posiadające wystarczającej wiedzy na ten temat (12%).

Dodatkowa kwestia poruszona w badaniu dotyczyła wpływu antybiotyków na funkcjonowanie układu odpornościowego zwierząt. Okazało się, że o negatywnym wpływie antybiotyków na układ immunologiczny zwierząt wiedziała znacznie większa liczba respondentów ekologicznych (84%), niż konwencjonalnych (52%). Niemal co drugi rolnik konwencjonalny nie był świadomy tego, że podawanie zwierzętom antybiotyków może przyczynić się do obniżenia ich odporności na choroby (rys. 3).

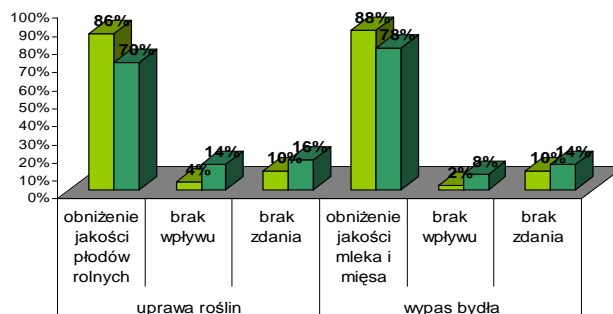
Rys. 3. Pogląd rolników na temat stosowania antybiotyków w żywieniu zwierząt

Fig. 3. The view of farmers on the use of antibiotics in animal nutrition

W kwestii dotyczącej wpływu transportu samochodowego na jakość uzyskiwanych surowców roślinnych i zwierzęcych, większość rolników obu badanych grup zgodnie twierdziła, że uprawa roślin oraz wypas bydła w pobliżu ruchliwych szos wywiera niekorzystny wpływ zarówno na jakość i plonowanie upraw rolniczych, jak też na jakość

mięsa i mleka pochodzących od krów wypasanych w ten sposób. Rolnicy często tłumaczyli, że przyczyną takiego stanu rzeczy jest ołów kumulujący się w glebie i roślinach, a po spożyciu również w ich organizmie.

Opinie udzielone przez rolników badanych grup wskazują na dość dużą wiedzę respondentów z tego zakresu. Należy jednak zauważyć, że w grupie rolników ekologicznych znalazły się po raz kolejny osoby, których stan wiedzy na temat zagadnień ekologicznych budzi pewne zastrzeżenia (rys. 4).

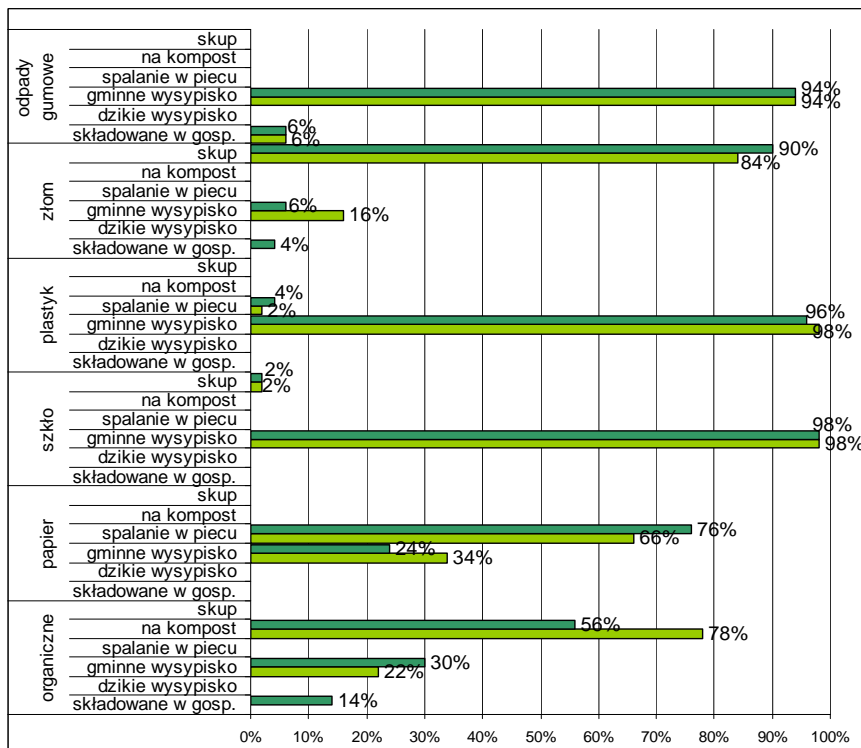
Rys. 4. Pogląd rolników na temat uprawy roślin i wypasu bydła przy ruchliwych szosach

Fig. 4. Farmers' view of the grow crops and cattle grazing on busy roads

Dla dokładniejszego zbadania poziomu świadomości ekologicznej rolników oraz pełniejszego zobrazowania ich zachowań wobec środowiska, zapytano ich o sposoby zagospodarowania odpadów i ścieków powstających w ich gospodarstwach rolnych. Udzielone informacje wskazują na podobne sposoby postępowania z odpadami wśród obu badanych grup rolników. Największe różnice dotyczyły sposobu zagospodarowania odpadów organicznych - były one kompostowane w większej liczbie gospodarstw ekologicznych niż konwencjonalnych. Niemal wszyscy respondenci deklarowali wywożenie odpadów szklanych, plastikowych oraz gumowych na gminne wysypiska, natomiast złom najczęściej trafiał na skup. Papier z reguły palono w piecu lub dołączano do innych odpadów wywożonych na gminne wysypisko.

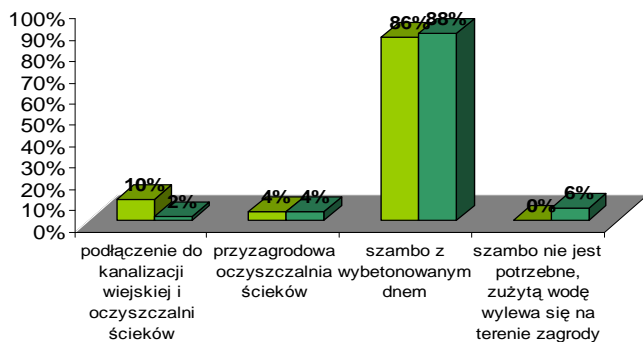
Zaledwie trzech na stu badanych rolników (w tym 1 ekologiczny) przyznało się do spalania plastiku w palenisku. Jest to praktyka bardzo negatywna, która prowadzi do zanieczyszczenia powietrza wieloma toksycznymi substancjami, niezwykle szkodliwymi dla zdrowia ludzi. Tylko nieliczni rolnicy otwarcie przyznali się do takiego postępowania, co może wskazywać na to, że respondenci są świadomi negatywnego wpływu tego rodzaju praktyk na środowisko. Wątpliwości budziły deklaracje rolników co do kwestii dotyczącej składowania odpadów na dzikich wysypiskach. Żaden z respondentów nie przyznał się do takiego procederu, jednakże zlokalizowane podczas wizji lokalnych liczne dzikie wysypiska (w pobliskich lasach i zagłębieniach terenowych) mogą dowodzić braku szczerości ze strony niektórych rolników.

Przedstawione powyżej wyniki uwidaczniają różnice pomiędzy świadomością ekologiczną respondentów, a reprezentowanymi przez nich postawami. Niektórzy rolnicy pomimo wiedzy na temat zagrożeń wynikających z niewłaściwego zagospodarowania odpadów, wybierają rozwiązania wygodniejsze i mniej kosztowne, nie licząc się z konsekwencjami takiego postępowania. Można również przypuszczać, że niektórzy respondenci świadomie nie przyznają się do stosowania niewłaściwych praktyk (rys. 5).

Rys. 5. Sposoby zagospodarowania odpadów w gospodarstwach
 Fig. 5. Ways of solid waste management in farms

Z zebranych informacji wynika, że nadal najbardziej powszechnym sposobem zagospodarowania ścieków w gospodarstwach wiejskich jest budowa szamba z wybetonowanym dnem. Takie rozwiązanie stosuje 86% badanych gospodarstw ekologicznych oraz 88% gospodarstw konwencjonalnych. Niestety rozwiązanie to nie zawsze jest bezpieczne dla środowiska, ponieważ często nieszczelne szamba stają się źródłem zanieczyszczenia wód gruntowych. Zaledwie sześć na sto ankietowanych gospodarstw (w tym 1 konwencjonalne) jest podłączonych do kanalizacji wiejskiej i oczyszczalni ścieków, natomiast w czterech gospodarstwach (2 ekologicznych i 2 konwencjonalnych) wybudowana została przyzagrodowa oczyszczalnia ścieków. Niestety największy niepokój wzbudza fakt, że spośród rolników konwencjonalnych 6% przyznało, że zużytą w gospodarstwie wodę wylewa na terenie zagrody. Postępowanie takie jest niedopuszczalne i świadczy o braku wyobraźni rolników co do skutków środowiskowych stosowania tego typu praktyk (rys. 6).

Rys. 6. Sposoby zagospodarowania ścieków w gospodarstwach
 Fig. 6. Ways of sewage management in farms

Przeprowadzone badania pozwoliły na zaobserwowanie jeszcze jednej istotnej tendencji wśród rolników, ważnej z punktu widzenia oceny ich postaw wobec środowiska. Mianowicie, większość respondentów obu badanych grup, zapytana o podejmowane działania na rzecz zmniejszenia zużycia energii i wody w gospodarstwie domowym, otwarcie przyznała, że stara się ograniczać ich wykorzystanie w codziennych czynnościach (96% - rolnicy ekologiczni, 90% - rolnicy konwencjonalni), lecz głównym motywem takiego postępowania są względy ekonomiczne, nie zaś pobudki prośrodowiskowe.

Również w kwestii dotyczącej wyborów konsumencyjnych dokonywanych przez respondentów wyraźnie widać, że czynnikiem decydującym o zakupie produktu była przede wszystkim jego cena. Należy jednak zaznaczyć, że rolnicy ekologiczni, nieco częściej niż konwencjonalni, zwracali uwagę na różne cechy produktów spożywczych, m.in. na ich skład, producenta czy rodzaj opakowania. Z kolei przy zakupie środków piorących i myjących najważniejsze dla rolników obu badanych grup (poza ceną) okazały się skuteczność działania, zapach, a następnie marka danego środka. Skład chemiczny i stopień biodegradacji produktu były istotne dla dwukrotnie większej liczby respondentów ekologicznych. Można jednak poddać w wątpliwość autentyczność uzyskanych rezultatów badań w tej kwestii, ponieważ z obserwacji własnych wyraźnie wynikało, że udzielane przez respondentów odpowiedzi dotyczące cech kupowanych produktów często miały charakter przypadkowy, nie poparty żadnym argumentem.

Istotną kwestią poruszoną w pracy było zbadanie opinii rolników na temat tego, co sądzą o skutkach stosowania ekologicznych metod produkcji rolnej. Przed dokonaniem takiej oceny sprawdzono ich wiedzę na temat ogólnych założeń rolnictwa ekologicznego. Jak się okazało, większość rolników konwencjonalnych (ponad 70%) dość dobrze orientowała się w podstawowych zasadach rolnictwa eko-

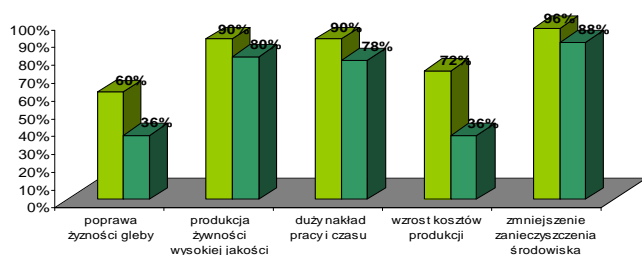
logicznego. Większe zaskoczenie wzbudziła natomiast okoliczność, że w grupie gospodarzy ekologicznych znalazł się niewielki odsetek osób, które niedokładnie znały podstawowe założenia ekologicznej produkcji rolnej.

Najczęściej wymienianym przez respondentów skutkiem stosowania metod ekologicznych w rolnictwie było ograniczenie zanieczyszczenia środowiska (96% - rolnicy ekologiczni, 88% - rolnicy konwencjonalni). Większość rolników obu badanych grup potwierdzała również wysoką jakość żywności pochodzącej z ekologicznych gospodarstw rolnych oraz oceniała pracę w tego typu gospodarstwie jako ciężką i czasochłonną. Należy przy tym zaznaczyć, że zdanie takie reprezentowała większa liczba respondentów ekologicznych (90%) niż konwencjonalnych (około 80%).

Największe różnice w opiniach respondentów dotyczyły wpływu ekologicznych metod uprawy na żyzność gleby oraz kosztów produkcji ponoszonych w gospodarstwach ekologicznych. Mniej więcej co trzeci badany rolnik konwencjonalny (36%) twierdził, że stosowanie ekologicznych metod uprawy może wpływać pozytywnie na żyzność gleby. Zastanawiająca była natomiast opinia rolników ekologicznych w tej kwestii, ponieważ tylko 60% badanych z tej grupy przyznało, że stosowanie ekologicznych metod uprawy przyczyniło się do poprawy żyzności gleby w ich gospodarstwie.

Różnice w opiniach rolników obu badanych grup odnośnie kosztów ponoszonych w produkcji ekologicznej wynikały głównie z niedostatecznego poziomu wiedzy rolników konwencjonalnych na ten temat (co często podkreślali sami rozmówcy). Z tego też względu co trzeci badany z tej grupy (36%) twierdził, że prowadzenie gospodarstwa metodami ekologicznymi wiąże się ze wzrostem kosztów produkcji, co w opinii badanych może wpływać na mniejszą opłacalność gospodarstw ekologicznych (rys. 7).

Z deklaracji rolników konwencjonalnych wynika, że ponad połowa z nich (54%) nie była zainteresowana możliwością przejścia na ekologiczny sposób gospodarowania. Zainteresowanie ekologicznymi metodami produkcji wyraził co piąty ankietowany rolnik konwencjonalny (22%). Stanowiska w tej sprawie nie przedstawiło 24% respondentów.

Rys. 7. Wiedza rolników na temat skutków stosowania metod ekologicznych w rolnictwie

Fig. 7. Farmers' knowledge of the effects of organic farming methods

4. Dyskusja wyników

Wiele niekorzystnych zmian w środowisku naturalnym, do których doprowadziła nadmierna intensyfikacja produkcji rolnej, dowodzi, że w przeszłości realizowanie przez rolników funkcji ekologicznych było niewystarczające. Istnieje wiele dowodów na to, że do zaburzenia równowagi ekologicznej w środowisku doprowadziła m.in. nadmierna

chemizacja rolnictwa, jak również niedostateczny poziom kultury rolnej i niska świadomość ekologiczna rolników [7].

Do tej pory niewiele badań poświęconych było ocenie świadomości ekologicznej producentów rolnych. Najbardziej reprezentatywne badania nad proekologicznymi postawami polskiego społeczeństwa przeprowadził Burger [3], jednak dostarczają one niewielu informacji na temat świadomości ekologicznej samych rolników. Z badań tych wynikły dwa istotne wnioski. Mianowicie, rolników indywidualnych oraz robotników najemnych zatrudnionych w rolnictwie cechuje najmniejszy procent postaw proekologicznych w porównaniu z innymi grupami społeczno-zawodowymi. Ponadto z badań wynika, że od wielkości i typu miejscowości zależy odsetek postaw prośrodowiskowych reprezentowanych przez mieszkańców. Odsetek ten jest najmniejszy w przypadku miejscowości wiejskich [3].

Stan świadomości ekologicznej rolników, na tle różnych warstw społeczeństwa polskiego charakteryzuje również Gliński [4]. Z dokonanej przez niego syntezy istniejących na ten temat badań wynika, że rolnicy stanowią grupę najmniej krytyczną w ocenie stanu środowiska naturalnego, a brak zainteresowania z ich strony problemami środowiskowymi wynika z niskiego poziomu wiedzy ekologicznej. Ponadto rolnicy w największym stopniu przekładają korzyści finansowe nad wartości środowiska przyrodniczego. Autor pracy podkreśla jednak, że pytania i wskaźniki zastosowane w badaniach budzą pewne metodologiczne wątpliwości, toteż użycie innego typu wskaźników mogłoby skutkować nieco odmiennymi wynikami [4].

Wnioski wynikające z badań Burgera i Glińskiego znajdują potwierdzenie w innych badaniach nad świadomością ekologiczną producentów rolnych [3, 4]. O niskiej świadomości ekologicznej rolników pisze m.in. Rotter [16], który na podstawie przeprowadzonych na rolnikach badań stwierdza, że ich zachowania i postawy w sytuacji obecnych występujących zagrożeń środowiskowych są bardzo nieodpowiedzialne [16]. O słuszności tego sformułowania świadczą mogą również wyniki badań przeprowadzonych przez Runowskiego [17] oraz Majewskiego i Perepeczko [8]. Z badań tych autorów wynika bowiem, że znaczna część rolników nie dostrzega zagrożeń związanych ze stosowaniem w rolnictwie nawozów mineralnych, chemicznych środków ochrony roślin, czy też innych praktyk, często niezgodnych z Kodeksem Dobrej Praktyki Rolniczej. Badania Runowskiego potwierdzają, że w mniejszości są ci rolnicy, którzy dostrzegają ewentualny niekorzystny wpływ nawozów mineralnych na glebę i jakość ziemiopłodów (24% badanych). Ponad połowa (60%) uważa za celowe zwiększenie nawożenia mineralnego w swoim gospodarstwie. Zaledwie co drugi badany rolnik (53%) jest świadom ujemnego wpływu chemicznych środków ochrony roślin na środowisko, natomiast o ich negatywnym wpływie na zdrowie człowieka wie 74% badanych. Pomimo to niezaprzeczalny pozostaje fakt, że większość rolników stosuje tego typu preparaty w swoim gospodarstwie celem ograniczenia strat w produkcji rolnej [17]. Również z badań przeprowadzonych przez Majewskiego i Perepeczko, w których rolnicy dokonali oceny stopnia zagrożeń dla środowiska wybranych praktyk rolniczych, wynika, że poziom wiedzy większości rolników jest w tym zakresie niezadowalający. Może o tym świadczyć np. fakt, że tylko 29% badanych oceniło wylewanie gnojowicy zimą, jako praktykę wyraźnie zagrażającą środowisku, podczas gdy zabieg ten jest wręcz zakazany w KDPR [8].

Warto przyrzeć się w tym miejscu badaniom dotyczącym poziomu świadomości ekologicznej i postaw prośrodowiskowych rolników reprezentujących odmienne sposoby gospodarowania – ekologiczny i konwencjonalny. Jak wynika z badań przeprowadzonych przez Średnicką [18], rolnicy ekologiczni odznaczają się znacznie większym poziomem wiedzy i świadomości ekologicznej. Uzyskane przez autorkę wyniki badań wskazują, że aż 42% rolników konwencjonalnych nie zdaje sobie sprawy z negatywnego wpływu nawozów syntetycznych na środowisko. Jeszcze większa liczba rolników z tej grupy (66%) nie jest świadoma zagrożeń wynikających ze stosowania chemicznych środków ochrony roślin. Pocieszenie stanowi natomiast sytuacja, że znacznie większą wiedzę w tej kwestii reprezentują rolnicy ekologiczni, wśród których 84% zdaje sobie sprawę z ujemnych skutków chemizacji w rolnictwie [18]. Podobne rezultaty wynikają z badań McCann i in. (1997), które dowodzą, że rolnicy ekologiczni dysponują znacznie większą wiedzą na temat negatywnego wpływu chemii rolnej na funkcjonowanie ekosystemu i zdrowie ludzi, niż rolnicy konwencjonalni. Podobne rezultaty uzyskała w swojej pracy Newerli-Guz, która porównując świadomość ekologiczną obu grup rolników, dostrzegła wyraźną różnicę na korzyść rolników ekologicznych, co jak podkreśla ma związek z ekologicznym charakterem prowadzonej przez nich działalności [11]. Wyniki powyższych badań są zgodne z wynikami uzyskanymi w pracy własnej, które potwierdzają znaczne różnice w poziomie wiedzy i świadomości rolników ekologicznych i konwencjonalnych. Z badań własnych dotyczących znajomości skutków stosowania nawozów syntetycznych i preparatów chemicznych w ochronie roślin, wyraźnie wynika, że większą wiedzę w tym zakresie posiadają rolnicy ekologiczni. Należy jednak zwrócić uwagę na pewną bardzo ważną kwestię, mianowicie na to, że wśród rolników prowadzących gospodarstwa ekologiczne nadal można spotkać osoby o niedostatecznej znajomości zagadnień rolno-środowiskowych. Potwierdzają to badania własne, jak również badania przeprowadzone przez Średnicką [18].

W badaniach nad świadomością ekologiczną rolników zarysowuje się rozbieżność między deklarowanymi poglądami a zachowaniami rzeczywistymi. Wyraźne są duże różnice w tym względzie. Stwarza to poważne trudności w masowych badaniach problemów świadomości ekologicznej ludności rolniczej, zaś wyniki wielu badań i szacunków należy traktować z dużą ostrożnością [5]. Problem ten został poruszony m.in. w badaniach przeprowadzonych przez Kocika [5]. Z otrzymanych wyników badań wyraźnie wynika, że społeczność wiejska w sprawach dotyczących środowiska naturalnego przejawia poglądy i opinie wzajemnie sprzeczne, zaś wiedza ekologiczna rolników jest z reguły niekompletna, często nabyta w sposób przypadkowy [10]. Przeprowadzone na rolnikach badania własne potwierdzają powyższą tezę. Okazuje się bowiem, że w pewnych kwestiach rolnicy deklarują postawy sprzeczne z zachowaniami rzeczywistymi, co można było zauważyć np. przy deklarowanych przez rolników sposobach zagospodarowania odpadów lub dokonywanych wyborach konsumenckich.

Niewątpliwie jest to, że w obliczu niskiego poziomu świadomości ekologicznej większości producentów rolnych kształtowanie właściwych postaw i zachowań rolników jest koniecznością. Szerzenie wiedzy wśród rolników powinno opierać się na konkretnym zasobie wiedzy upowszechnianej w działalności edukacyjnej, podejmowanej zarówno

formalnie przez szkolnictwo różnych szczebli i samorządowe organizacje wiejskie, jak również przez instytucje i fundacje ekologiczne [7]. Niezmiernie ważną rolę mogą tu również odegrać środki masowego przekazu (czasopisma fachowe, telewizja, radio), ponieważ jak wynika z licznych badań, stanowią one ważne źródło zdobywania wiedzy ekologicznej przez rolników. Badania przeprowadzone przez Bułatowicza potwierdzają ponadto istotną rolę ośrodków doradztwa rolniczego w propagowaniu ekologicznych form działalności rolniczej [2].

5. Stwierdzenia i wnioski

1. Poziom wiedzy rolników konwencjonalnych na temat rolniczych źródeł zanieczyszczenia środowiska jest niższy niż w przypadku rolników ekologicznych.
2. Respondenci prowadzący gospodarstwa ekologiczne reprezentują dość wysoki poziom świadomości ekologicznej, jednak w grupie tej znaleźli się też rolnicy, których wiedza na temat zagadnień rolno-środowiskowych jest niewystarczająca.
3. Respondenci obu badanych grup deklarują podobne zachowania i postawy wobec środowiska naturalnego, istnieją jednak wyraźne różnice pomiędzy zachowaniami rzeczywistymi a deklarowanymi przez rolników.
4. Z opinii wielu respondentów ekologicznych wynika, że decyzja o zmianie systemu gospodarowania na ekologiczny motywowana była nie tyle pobudkami prośrodowiskowymi, co chęcią osiągnięcia korzyści finansowych (dopłaty do prowadzonej działalności ekologicznej).
5. Większość rolników konwencjonalnych dostrzega korzyści, jakie dla środowiska i zdrowia ludzi niesie propagowanie ekologicznych metod produkcji rolnej, jednak tylko nieliczni przejawiają zainteresowanie tą formą gospodarowania.
6. Należy dążyć do podniesienia poziomu świadomości ekologicznej rolników zarówno konwencjonalnych, jak i ekologicznych, w celu ograniczenia niewłaściwych praktyk stosowanych w rolnictwie. Można to osiągnąć poprzez właściwą edukację w szkołach rolniczych oraz na kursach doszkalających.
7. Wzrost świadomości ekologicznej wśród rolników konwencjonalnych może skutkować wzrostem ich zainteresowania ekologicznymi metodami produkcji. Rolnikom, którzy zdecydują się na przestawienie gospodarstwa na ekologiczne, należy udzielić właściwej pomocy merytorycznej i finansowej ze strony odpowiednich instytucji państwowych oraz ośrodków doradztwa rolniczego.

6. Literatura

- [1] Belka W.: Zrównoważone rolnictwo przyjazne środowisku. Zachodniopomorski magazyn rolniczy, nr 36, 2008/2009, s. 38.
- [2] Bułatowicz A.: Współpraca rolników prowadzących gospodarstwa ekologiczne z doradcami rolniczymi w województwie podlaskim. [w:] Krzyżanowska K. (red.): Doradztwo w działalności przedsiębiorczej. Wyd. SGGW, Warszawa, 2008, s. 131.
- [3] Burger T.: Świadomość ekologiczna: między lękiem a działaniem. Raport 1/92. Instytut na rzecz Ekorozwoju, Warszawa, 1992.
- [4] Gliński P.: Polscy Zieloni. Ruch społeczny w okresie transformacji. Instytut Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa, 1996.
- [5] Kocik L.: Między przyrodą, zagrodą i społeczeństwem. Społeczno – kulturowe problemy ekologii wsi i rolnictwa. Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Wydanie I, Kraków, 2000.
- [6] Kuś J., Stalenga J.: Rolnictwo ekologiczne w Europie i Polsce. [w:] Harasim A. (red.): Możliwości rozwoju rolnictwa ekologicznego w Polsce. Studia i raporty IUNG – PIB, Zeszyt 6, Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa, Państwowy Instytut Badawczy, Puławy, 2007, s. 9.

- [7] Łuczka-Bakuła W.: Ekologizacja rolnictwa a zmiany w świadomości i postawach rolników. [w:] Problemy Dydaktyki i Wychowania w Akademii Rolniczej w Poznaniu 14. Wyd. Akademii Rolniczej im. Augusta Cieszkowskiego w Poznaniu, 1997, s. 27.
- [8] Majewski E. i Perepeczko B.: Rolnicy – ich postawy i poglądy. [w:] Majewski E. (red.): Jakość zarządzania w gospodarstwach rolniczych w Polsce w świetle badań. Wyd. SGGW, Warszawa, 2001, s. 164.
- [9] McCann E., Sullivan S., Erickson D., De Young R.: Environmental Awareness, Economic Orientation, and Farming Practices: A Comparison of Organic and Conventional Farmers. *Environmental Management*, 1997, Vol. 21, No.5, 747-758.
- [10] Moskal S.: Świadomość ekologiczna mieszkańców wsi. *Więś i Rolnictwo*, 1995, nr 4, s. 20.
- [11] Newerli-Guz J.I.: Żywność ekologiczna w świadomości polskich producentów i konsumentów. Praca doktorska. Akademia Morska w Gdyni, Wydz. Administracyjny, 2005.
- [12] Radecki A.: (red.) Waloryzacja obszarów wiejskich Polski dla potrzeb rolnictwa ekologicznego. Wyd. SGGW, Warszawa, 1999.
- [13] Rembiałkowska E.: Jakość ziemiopłodów i produktów zwierzęcych w rolnictwie ekologicznym. [w:] Harasim A. (red.): *Możliwości rozwoju rolnictwa ekologicznego w Polsce. Studia i raporty IUNG – PIB, Zeszyt 6, Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa, Państwowy Instytut Badawczy, Puławy, 2007, s. 59.*
- [14] Rembiałkowska E.: Jakość i bezpieczeństwo żywności w kontekście regulacji prawnych a zdrowie konsumentów. [w:] Zegar J. (red.): *Z badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym*, nr 5. Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa, 2008, s. 94.
- [15] *Rolnictwo ekologiczne - raporty i analizy, Inspekcja Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych.*
- [16] Rotter T.: Postawy rolników indywidualnych wobec przepisów o ochronie przyrody. [w:] *Ekologia społeczna: psychologiczne i środowiskowe uwarunkowania postaw. Stowarzyszenie ekopsychologia. Kraków, 2004, s. 137.*
- [17] Runowski H.: *Ograniczenia i szanse rolnictwa ekologicznego.* Wyd. SGGW, Warszawa, 1996.
- [18] Średnicka D.: *Ocena świadomości ekologicznej oraz postaw środowiskowych wśród rolników ekologicznych i konwencjonalnych w województwie mazowieckim. Praca dyplomowa, SGGW, Warszawa, 2006.*
- [19] www.agrobiotest.pl